

DISSERTATIONES

A MAGYAR BÜNTETÉSI RENDSZER REFORMJÁVAL
KAPCSOLATOS JOGALKOTÁSI KÉRDÉSEK

BÉRCES VIKTOR
doktorandusz (PPKE JÁK)

1. Bevezetés

Most aztán „főhet a feje” a magyar jogalkotónak a büntetési rendszer közelgő reformja előtt: egyszerre háromféle büntető-igazságszolgáltatási koncepció elvárásainak kell eleget tennie, amelyek ráadásul nemcsak más-más érdekeket fejeznek ki, de legtöbbször ellentétes irányban is hatnak. 1. A *preventív (megelőző) szemlélet* jegyében teendő intézkedések elsősorban a közvélemény „lecsillapítása” végett indokoltak: nap mint nap tapasztaljuk, hogy egyre gyakoribbak a kirívóan súlyos, személy elleni erőszakos bűncselekmények, amelyek kapcsán aztán persze óhatatlanul felmerül a törvényhozó felelőssége is. 2. A *retributív (megtorló) szemlélet* jövőjével kapcsolatban az okozza a fő dilemmát, hogy az azzal kapcsolatos nyugat-európai és hazai nézőpont meglehetősen ellentétes. Egyfelől a nemzetközi megállapodások, ajánlások stb. a büntetések, illetőleg a büntetés-végrehajtás szervezetének racionalizálását, a szabadságvesztés-büntetés abszolút ultima ratio jellegét és az alternatív szankciók bevezetésének szükségességét hirdetik. Ugyanakkor a magyar közvélemény olyannyira punitív beállítottságú, hogy még mindig a tényleges életfogytiglani szabadságvesztés-büntetés megszüntetésének kérdése a központi vitatéma. 3. Egyre inkább előtérbe kerül – és immáron egyenrangú „félként” van jelen a *resztoratív (kárhelyreállító) koncepció* gondolata, amely kizárólag az áldozati érdekeket tartja szem előtt.

Megelőzés – racionalizált megtorlás – jóvátétel: ezek az új vezényszavak. Meggyőződésem azonban, hogy mindaddig nem lehet megkezdni az érdemi kodifikációs munkálatokat, amíg nem történik meg az európai államok büntetőjogaiban tapasztalható változásoknak, a magyar közvélemény és jogtudomány általános elvárásainak (kritikáinak), valamint a reformok közegeit képező sajátosan hazai társadalmi-gazdasági környezetnek a pontos „feltérképezése”.

Fontos megjegyezni azt is, hogy a büntetési rendszer reformjának mind anyagi, mind végrehajtási jogi aspektusa van. Így nemcsak új büntetési/intézkedési nemek bevezetésére (avagy a régiék kiiktatására) kell javaslatot tenni, hanem fel kell mérni azokat a változásokat is, amelyek a büntetés fogalmának jelenlegi értelmezésével és

az európai államok büntetés-végrehajtási rendszerében bekövetkezett változásokkal kapcsolatosak.

2. Elméleti előkérdések az európai államok büntetőjogaiban bekövetkező változások tükrében

2.1. Az „európai büntetőjog” fogalmának kialakulása

A közösségi jogharmonizációs programnak eredendően nem volt célja a büntetőjogi normák közelítése.¹ Az európai büntetőjog azonban létrejött: sokan kétségbe vonják ugyan létezését, de Györgyi Kálmán szerint „értelmes gyűjtőfogalomként” használható a kifejezés.² Ahogy Ligeti Katalin írja: „az európai büntetőjog modern büntetőjog. Benne új és modern tendenciák jelennek meg, amelyek az integrációt támogató és ellenző büntetőjogászok között heves vitákat váltanak ki [...] a vita hevében azonban figyelmen kívül marad, hogy az európai büntetőjogra tett kritikai megállapítások nagyrészt olyan érveket ismételnek meg, amelyek a belső büntetőjoggal kapcsolatban már régebben felmerültek, az európai jogban azonban csak most jelennek meg.”³

Egyes nézetek ugyanakkor egyenesen tagadják az európai integráció révén kialakult védendő értékek jogtárgyi minőségét. A német szakirodalomban olyan álláspont is ismeretes, amely „megkívánja, hogy a büntetőjogi védelem az egyének védendő érdekeire szorítkozzon, és közösségi érdekeket csupán akkor részesítsen védelemben, ha a kérdéses közösségi érdek mögött pontosan meghatározható és valós egyéni érdekek húzódnak meg (*individuelle Rechtsgutslehre*).”⁴ Ez az álláspont azonban két okból sem fogadható el: egyrészt azért nem, mert az európai büntetőjogban megjelenő jogtárgyak jelentős része olyan társadalmi érdek, amely a belső büntetőjogban is ismert (pl. a környezet). Másrészt azért nem, mert „[...] a tudományos álláspontok sokféleségére tekintettel méltánytalan lenne az európai büntetőjog diszkreditálása egyedül azon az alapon, hogy az európai jog által védelemben részesített érdekek nem jogtárgyak.”⁵

Nos, akár elfogadjuk az európai büntetőjog létezését, akár nem, az EU tagállamaiban olyan új felelősségi és büntetésfilozófiai irányzatok jelentek meg a 20. század végén, amelyeket nem hagyhat figyelmen kívül a magyar jogalkotó.

2.2. Az egyéni felelősség elvének visszaszorulása

Az első fontos megállapítás, hogy újfajta szabályok, illetőleg nézetek jelentek meg a bünszervezetben való részvétellel, a mások tetteire alapított felelősséggel, a szerveze-

¹ KARSAI KRISZTINA: *Az európai büntetőjogi integráció alapkérdései*. Budapest: KJK-Kerszöv Jogi és Üzleti Kiadó Kft, 2004, 37.

² GYÖRGYI KÁLMÁN: Birálat Kis Norbert „Válaszutak az európai büntetőjogok bűnösségi elméleteiben és dogmatikájában” című értekezéséről. Kézirat. In LIGETI KATALIN (szerk.): *Az európai büntetőjog legitimitációja*. In Györgyi Kálmán ünnepi kötet. Budapest: KJK-Kerszöv Jogi és Üzleti Kiadó Kft, 2004, 373.

³ GYÖRGYI i. m. 382.

⁴ Uo.

⁵ GYÖRGYI i. m. 383.

tek felelősségével, az áldozati érdekvédelemmel és a *negligentia* (hanyagságból elkövetett bűncselekmény) megítélésével kapcsolatban.⁶ A modern büntetőjogi jogalkotás tehát 1. az elkövetői kört tovább szélesíti azzal, hogy új tettesi-részesi minőségeket teremt; 2. a terhelt megbüntetésének mibenléte helyett a sértetti károk orvoslásának fontosságát hangsúlyozza, emellett 3. a jogtudomány egyes képviselői akarva-akaratlanul gyengítik az egyéni felelősség elvét azzal is, hogy megkérdőjelezzik a hanyagságból elkövetett bűncselekmények büntethetőségét.

I. Ami a társas elkövetési formákat illeti, a legtöbb büntető törvénykönyvben található általános szabályokat azokkal kapcsolatban; a „bűnöző szervezet”, „szervezett bűnöző csoport” azonban a nemzetközi dokumentumok által használt jelentéssel csak néhányukban szerepel (svájci, orosz, osztrák, olasz). A társtetteség és a bűnrészesség mellett többnyire ismerik a csoportos elkövetés és a bűnszövetség fogalmát is, ezen azonban – a magyar Btk-hoz hasonlóan – legfeljebb csak a bűnelkövetés szervezetségét értik. „A *bűnszervezet* [...] kriminológiai értelmezésben viszont azt jelenti, hogy nem csupán a közvetlen bűnelkövetést, hanem a bűncselekmények folyamatos [...] elkövetésének mind (az egyébként büntetlen) előkészítését, mind magát az elkövetést és azokat a szintén büntetlen utócsselekményeket is megszervezik, amelyek a bűncselekményből származó előny biztosítását, pl. a zsákmány biztonságos értékesítését vagy felhasználhatóvá tételét szolgálják.”⁷

Az e tárgyban született nemzetközi dokumentumok a „bűnöző szervezet” létrehozásának és az abban való részvételnek a büntetendővé nyilvánítását igénylik. A fogalom meghatározásának többek között tartalmaznia kell azt is, hogy legalább három személy tömörül szervezett csoportba, mégpedig legalább *négy évi szabadságvesztéssel fenyegetett* bűncselekmények huzamosabb időn át történő elkövetésére.⁸

Külön kérdésként kezelendők a terrorista szervezetekkel kapcsolatos szabályok is: utóbbi csoportok felelőssége ugyanis gyakorlatilag megkétszereződik, hiszen köztörvényes bűncselekményeket is elkövetnek a terrorizmus finanszírozásához szükséges anyagi háttér biztosítása végett.⁹ A kettős felelősségi szabályok közelítése azért is „húsbavágó”, mert az Európai Unió eredetileg azt a célt tűzte ki alapító szerződésében, hogy az általános biztonságot a tagállamok közötti rendőri és bírói együttműködés fejlesztésével, valamint a *terrorizmus elleni harccal* valósítja meg.¹⁰

II. A más tetteért való büntetőjogi felelősséggel kapcsolatban mindenekelőtt a *vezetői felelősség* a központi téma. Az elmélet alapfilozófiája, hogy „a szervezet alkalmazottja által a vállalkozás működése során elkövetett egyes bűncselekmények esetén igazságosabb a felelősséget párhuzamosan vagy kizárólagosan a felelős vezetőre telepíteni.”¹¹ A beszámítási pont tehát a vezetői státus, amely magában foglalja a bűncselekménnyel összefüggő irányítói, felügyeleti és ellenőrzési jogosítványokat is.

⁶ KIS NORBERT: Gondolatok a bűnösségi elv hanyatlásáról. In LIGETI (szerk.) i. m. 321.

⁷ BÓCZ ENDRE: A szervezett bűnözésről és a bűnszervezet fogalmáról. In LIGETI (szerk.) i. m. 99.

⁸ BÓCZ i. m. 100.

⁹ Uo.

¹⁰ GELLÉR BALÁZS JÓZSEF: A terrorizmus elleni harc egyes kérdései az anyagi büntetőjog szemszögéből. In LIGETI (szerk.) i. m. 241.

¹¹ KIS i. m. 333.

III. A szervezetek büntetőjogi felelősségének megalapozása ugyancsak büntetési célokat szolgál, a közvetlen elkövető (ld. alkalmazott) kizárólagos szankcionálása ugyanis sokszor nem elegendő. Egyes álláspontok szerint a bűncselekmény további vagyoni vetületeit, így az „érdekközpont” (ld. tulajdonosi kör stb.) bűncselekményből származó hasznait is releváns jogi tényekként kell figyelembe venni a felelősségre vonás szempontjából.¹²

IV. Megfigyelhető az is, hogy a büntetőjog újabban egyre inkább a sérelmek megelőzésére és reparálására összpontosít, ami miatt az *alanyi oldal* (ld. az elkövető szándékának) vizsgálata végső soron háttérbe szorul. A retributív (megtorló), a preventív (megelőző) és a resztoratív (kárhelyreállító) igazságszolgáltatási koncepció kezd egymással egyenértékűvé válni. Mindez viszont olyannyira komplex feladatok megoldását igényli, hogy a jogalkotó szinte teljesen „megfeledkezik” a büntetőjog klasszikus funkciójáról, ami elméletileg a bűncselekmények következetes üldözésében és az elkövető szankcionálásában áll. Ehelyett mára a büntetések enyhítésének a kérdése, az elkövető reszocializációs szempontjainak a figyelembevételére és a sértettnek nyújtandó kárjótétel lehetőségei váltak központi témává, amelyek merőben új erényekkel és célokkal „vértették fel” az anyagi büntetőjogot. (*Kondorosi Ferenc* szavaival élve tulajdonképpen azt is lehetne mondani, hogy jelen jogág „céljogiasodásának” korszakát éljük.)¹³

V. Az egyéni felelősség elvének háttérbe szorulását csak tetézik azok a tézisek, amelyek megkérdőjelezik a hanyagságból (ld. *negligentia*) elkövetett bűncselekmények elkövetőinek felelősségre vonhatóságát. Eszerint a jog – a rendelkezésére álló bizonyítási technikák alapján – „nem minden esetben képes kizárni, hogy a hanyagság alapjaként megjelölt hibás döntés vagy mulasztás a személyiség olyan állapotában történt, amely elegendő alapot ad az erkölcsi rosszallásra, a szemrehányásra.”¹⁴

Kérdés: a fentebb részletezett folyamatok, elméletek értékelhetőek e úgy, mint a büntetőjogi gondolkodásmód fejlődésének fontos állomásai? Vagy netán arról van szó, hogy az Európai Unió tagállamainak „honatyáit” és „jogtudóit” valamiféle „ultraindividualista démon” szállta volna meg, amelynek hatására az egyéni felelősség elvét lassacskán még büntetőügyekben is redukálni akarják bizonyos közösségi szemlélet, illetőleg az áldozati érdekek jegyében? Nos, véleményem szerint ennyire nem drasztikus helyzet: sokkal inkább arról van szó, hogy Európa jelenleg egyértelműen a *kollektív büntetőjogi felelősségi rendszer irányába* halad, ami nyilván az Unióval összefüggő gazdasági környezetnek, de legfőképpen az új típusú vállalatok megjelenésének köszönhető. A másik tendencia pedig az, hogy a *sértett végre kezdi elnyerni méltó pozícióját* a büntetőeljárásban, és a büntetőbírók ugyanolyan mértékben hangsúlyozzák a terhelt büntetőjogi felelősségrevonásának a fontosságát, mint a sértettnek nyújtandó kárjótétel kérdését. Úgy tűnik ugyanakkor, hogy a fentebb részletezett

¹² Kis i. m. 338.

¹³ Részlet Kondorosi Ferencnek a XXV. Jogász Vándorgyűlésen, 2007. május 18-án elhangzott előadásából. http://blogamia.blogter.hu/187471/tenylegesen_eletfogytiglan

¹⁴ Kis i. m. 322.

szemléletbeli változások csak *elvi jelentőségűek*. Azt pedig egyenesen kétlem, hogy mindezek hatására komolyabb dogmatikai változások lépnének életbe a Btk. Általános Részében (pl. a negligencia büntetendőségének kérdésében).

2.3. A büntetés fogalmának jelenlegi és jövőbeni értelmezése

Tudjuk, hogy a büntetőjogi szankció mibenléte az állam és az egyén viszonyának folytonos változásaként rendszeresen újradefiniálódik. Az aktuálisan körvonalazódó értelmezési séma azonban igencsak kritikus képet festhet egy-egy jogrendszerrel (ld. *Radbruch* szavaival élve „semmi sem lehet olyan jellemző egy jogi korszak stílusára nézve, mint az emberről vallott felfogása, amelyhez igazodik”).¹⁵ Ismeretes az is, hogy az európai és hazai gondolkodásban évszázadokon keresztül az a megközelítés érvényesült, hogy az államnak az elkövető megbüntetéséhez fűződő érdeke előrébb való az emberi jogoknál.¹⁶

De mi történik akkor, ha megfordítjuk a helyzetet és az emberi (terhelti) jogok elsődlegességéből indulunk ki? Megszűnik a büntetőhatalom eredeti rendeltetése? Nem hinném. Egész egyszerűen arról van szó, hogy manapság újra a *büntetések humanizálódásának korszakát* éljük, melynek során az európai államok többsége az alternatív szankciók széleskörű alkalmazásának szükségességét, de legfőképpen a *szabadságvesztés-büntetés ultima ratio jellegét* hirdeti. Ezt a folyamatot egyébiránt erősen befolyásolják az ENSZ, valamint az EU büntetőpolitikai ajánlásai is, amelyek egyértelműen kimondják, hogy 1. a szabadságvesztés büntetés alkalmazása csak akkor indokolt, ha az elkövetett bűncselekmény súlyára tekintettel semmilyen más büntetés nem megfelelő; 2. kerülni kell a rövid tartamú szabadságvesztés büntetés alkalmazását; 3. differenciálni kell a büntetési rendszert és be kell vezetni új, szabadságelvonással nem járó szankciófajtákat.¹⁷

Csakhogy kérdésként merül fel az is, hogy a nemrégiben csatlakozott közép-kelet európai tagállamok és a „nyugati társak” bűnözési szerkezete egyáltalán összehasonlítható e egymással? Alkalmazhatóak e ugyanazon büntetési alapelvek Magyarországon, Csehországban, Németországban, vagy Franciaországban?

Nos, úgy vélem itt kell rátérni a *jogon kívüli tényezők* szerepére, amelyek adott esetben jócskán „gúzsba köthetik” a törvényhozó kezét. Ezek közül is elméletileg az élethez, a testi épségéhez, az ember személyes integritásához fűződő jognak, valamint a tulajdonhoz való jognak az egyén általi elismertségét szokás determináns faktorként

¹⁵ KONDOROSI i. m.

¹⁶ Ld. utóbbiak végső soron csak mint kivételes korlátozó tényezők jöhettek számításba. KONDOROSI i. m.

¹⁷ A fő fejlődési irányokat *Albrecht* az alábbiak szerint határozza meg Nyugat Európában: 1. Elterelés a kriminálpolitikában és a büntető igazságszolgáltatásban. 2. Vita az életfogytig tartó börtönbüntetésről. 3. A börtönbüntetés alternatíváinak keresése és „köztes” szankciók. 4. A szabadságvesztés „minimum standardjainak” megállapítása az Európai Tanács irányelveiben és konvencióiban, az Emberi Jogok Európai Bíróságának felállításával és a kínzás elleni konvenció létrehozásával. H. J. ALBRECHT: A börtön és az alternatív büntetési formák. In BARABÁS A. TÜNDE: *Börtön helyett egyezség? Mediáció és más alternatív szankciók Európában*. Budapest: KJK-Kerszöv, 2004, 57. (Az előadás a 65. Nemzetközi szemináriumon hangzott el 2003. március 12-én Miskolcon.)

hangsúlyozni, amelynek azonban döntően szociológiai vetülete van.¹⁸ Ebben a tekintetben Európa államai viszonylagos egységet mutatnak, számottevő különbség pedig csak a nagyobb civilizációs kultúrkörök (ld. iszlám, keresztény) mentén fedezhetők fel.

Ha kizárólag Európát vesszük „górcső alá”, akkor megállapíthatjuk, hogy a büntetési rendszerek reformjait befolyásoló jogon kívüli tényezők szinte kizárólag *gazdasági eredetűek*. Ezek közül is csak a legfontosabbakat emelném ki, úgymint 1. a társadalom jövedelemalapú rétegződése; 2. a technológiai fejlődés sebessége; 3. a tömegkommunikációs eszközök hatásainak ereje. A felsorolás természetesen még további tényezőkkel is bővíthető (ld. az általános műveltség aktuális szintje; a társadalom erkölcsi értékrendjének állapota), de hosszú távon minden tényező az Európai Unió gazdaságpolitikai irányvonalának a függvénye megítélésem szerint.

2.4. A büntetés-végrehajtási jog szabályozásának európai tendenciái

Előljáróban ismét megjegyezném, hogy ha a büntetési rendszer reformjával kapcsolatos kérdéseket csak az anyagi jog szintjére redukálnánk, óriási hibát követnénk el. Ugyanis – ahogy *Vókó György* írja: „Az ítéletben kiszabott és törvényben meghatározott büntetés jogfosztó, illetve jogkorlátozó mivolta akkor realizálódik, amikor a végrehajtásra kerül sor, midőn az egyes büntetés, büntetőjogi intézkedés tartalmától függetlenül valakit ténylegesen börtönben, fogdában fogva tartanak, avagy kitiltják, kiutasítják valahonnan és eltiltanak más alapvető jogaitól.”¹⁹

Az európai kitekintést azzal kezdeném, hogy a generális probléma változatlanul a fogvatartotti létszám emelkedése. Emiatt több állam is (Anglia, Hollandia, Franciaország, Ausztria, stb.) a korábbi törvényi szabályozások módosítására kényszerült, melyek fő irányai: 1. a fogvatartottak emberi jogainak és az európai börtönnormáknak a jogi garantálása; 2. a differenciált fogvatartási feltételek kimunkálása; 3. a különböző elítelti csoportok (pl. fiatalkorúak, drogfüggők, nők, stb.) szükségleteinek megfelelő kezelése.²⁰ A végrehajtás végcélja pedig újabban leginkább *reszocializációs*, illetőleg *rehabilitációs elemeket* tartalmaz.

Az elítéltek foglalkoztatásában a munkáltatásnak van jelentősége, sőt, a legtöbb államban kifejezett munkakötelezettség áll fenn. Ugyanakkor problémaként merül fel az elítéltek társadalombiztosítási rendszerbe való bevonásának hiánya, amit egyes szerzők egyfajta szabadságelvonáson túli hátrányként tartanak számon.²¹

¹⁸ Ld. *Vígh József* ezzel kapcsolatos véleményét: „A jogokat – legyen az életbevágó vagy jelentéktelen – az a közösség adja vagy veszi el, amelyben az egyed él és tevékenykedik. Minden jog és kötelezettség a társadalmi együttélésből, annak értékrendjéből fakad.”¹⁹ Nos, a mai jogállami rendszerekben nyilvánvalóan nem tartható ez az álláspont. Mindazonáltal az idézet azon gondolati csomópontjával egyet tudok érteni, amelyik a büntetőjogi tárgyú jogalkotás társadalom általi (abszolút) előfeltételezettségét vallja. *VÍGH JÓZSEF*: A büntető igazságszolgáltatás néhány alapelve. <http://jesz.ajk.elte.hu/vigh12.html>

¹⁹ *VÓKÓ GYÖRGY*: A büntetés és annak elviselése a világon. In *LIGETI* (szerk.) i. m. 622.

²⁰ *LŐRINCZ JÓZSEF*: Büntetőpolitika és a büntetés-végrehajtás köznevelési az ezredfordulón. In *LIGETI* (szerk.) i. m. 410.

²¹ *LŐRINCZ* i. m. 411.

Ami a büntetés-végrehajtás privatizálását illeti, azzal kapcsolatban meglehetősen távolságtartó álláspontra helyezkedik az európai büntetőpolitika. E mögött feltehetőleg alkotmányossági aggályok, illetőleg a tényleges állami kontroll elvesztésétől való félelem húzódik meg. Az Európai Parlament azonban a részleges privatizációt immáron elfogadhatónak tekinti.²²

3. Hazai helyzetkép

A végrehajtandó szabadságvesztés-büntetés ultima ratio jellegének erősítésében nem állunk jól, mivel a nyugat-európai államokhoz képest 100 000 lakosra kb. 50-60 %-kal több fogva tartott jut Magyarországon.²³ A büntetés-végrehajtási jogi alapelvek megvalósítása ezért is nehézkes. Ami pedig a rövid tartamú szabadságvesztések kiszabásának gyakoriságát illeti, ugyancsak aggasztó adat, hogy a 2002-ben a kiszabott szabadságvesztés-büntetések 95%-a nem haladta meg a 3 évet.²⁴

A nemzetközi jogéletben kikristályosodó mediáció jogintézményének kereteit a magyar parlament megalkotta ugyan, de számottevő eredményről még nem lehet beszámolni (nem tudhatjuk, milyen mértékben lesznek sikeresek a tettes-áldozat egyezségek, mint ahogy azt sem, hogy mennyiben veti fel a közvetítői eljárás alkalmazása a bűnözés kockázatmentesítésének a problematikáját).

Ami viszont jelenleg egyértelműen új és időszerű feladatnak látszik, az büntetési rendszerünk további differenciálása és új, szabadságelvonással nem járó szankciók beépítése. Ahogy azonban mindenütt a világon, úgy Magyarországon is kvázi „megduplázódik” a törvényhozó felelőssége, amikor az anyagi büntetőjog területére „téved”. Magam is úgy vélem, hogy a legközvetlenebb, „legkíméletlenebb” társadalmi elvárások ezen jogág normáival, de legfőképpen az alkalmazott szankciókkal szemben fogalmazódnak meg.²⁵ Így a reformok megkezdése előtt fel kell mérni jelenlegi büntetési szisztémánk általános elfogadottsági szintjét és az azzal kapcsolatban megfogalmazódó kritikákat.

3.1. A közvélemény által megfogalmazott kritikák

Lényegüket tekintve abban állnak, hogy a hazai büntetési nemeknek és az egyes büntetési tételeknek igazából *nincs visszatartó erejük*. (Ez a „félelem táplálta” kijelentés egyébiránt abból fakad, hogy hazánkban meglehetősen széles a szigorúbb büntetéseket pártolók bázisa.) Nos, ezzel a megállapítással kapcsolatosan tényként jegyezhető meg, hogy az ismertté vált bűnelkövetők száma 1990-ben volt a legkisebb (112,254 fő), ez a szám pedig azóta minden évben növekedett kisebb-nagyobb mértékben.²⁶ Természetesen nem állítom azt, hogy ez a tendencia csakis az egyes bűncselekményekre

²² LŐRINCZ i. m. 411.

²³ VÓKÓ i. m. 622.

²⁴ BARABÁS i. m. 157.

²⁵ KONDOROSI i. m.

²⁶ Ld. <http://www.ksh.hu>

kiszabható büntetések, illetőleg büntetési tételek diszfunkcionalitásából fakad, de az bizonyos, hogy prevenciók erejük az elmúlt 20 év távlatában szinte semmit sem változott.

3.2. A jogtudomány szintjén megfogalmazódó kritikák

A büntetőjog-tudomány egyes képviselőinek publicisztikáiban leginkább a *szankciórendszer szegényességén* van a hangsúly. Ehhez képest jelenleg még mindig az a legfőbb vitapont, hogy a tényleges életfogytiglani szabadságvesztés megszüntetésre kerüljön-e, vagy sem. Mintha kissé elhaladt volna mellettünk Európa. *Renate Kicker*, a *Kínzás megelőzésére létrejött európai bizottság* (CPT) elnökhelyettese a Magyar Helsinki Bizottság által 2009. február 9–10-én szervezett konferencián kijelentette, hogy súlyos szakmai és emberi jogi fenntartások fogalmazhatók meg a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés-büntetés intézményével szemben. Ennek ellenére a büntetést az akkori szaktárca új büntetőkódex-tervezete továbbra is tartalmazta.

Nyilvánvaló tehát, hogy Magyarország ebben a tekintetben szembemegy az európai trenddel, amit súlyos törvényhozási mulasztásnak vélek. Emellett magam is azzal az állásponttal értek egyet, amely szerint alkotmányjogilag aggályos a szabadságra bocsátás lehetőségének végleges és feltétel nélküli megvonása, az elítéltnak a társadalomból való végérvényes kirekesztése.²⁷

4. Javaslatok a kárhelyreállító igazságszolgáltatási koncepció érvényesülését elősegítő szankciók bevezetésére

4.1. Megoldási módok

A bűnelkövető által nyújtható jóvátétel állami szankciórendszeren belüli elhelyezkedését illetően számos kategorizálási kísérlet történt a közelmúltban. *Albrecht* szerint létezik 1. a büntetőjogi döntés előtti vagy az eljáráson kívüli informális jóvátétel és kárkiegyezés; 2. a kárjóvátétel, mint a bűnüldözésről, illetve a szankcionálásról való lemondás feltétele; 3. a próbárabocsátás és a végrehajtás felfüggesztésének a kárjóvátétellel való kombinációja; 4. a jóvátétel, mint önálló szankció; 5. a jóvátétel, mint a feltételes elbocsátás feltétele; 6. a kárjóvátétel vagy a tettes-áldozat egyezség olyan megoldása, amely a büntető felelősségrevonás folyamatában, vagy a büntetés végrehajtása mellett önálló eljárásban valósul meg.²⁸

A *Bonni Igazságügyi Minisztérium munkacsoportja* ehhez képest az alábbi három fő modellt különbözteti meg: 1. az *összekapcsolt (adhéziós) modellt*, amely a polgári és büntetőjog egy eljárásban való érvényesítését jelenti az egységes döntéshozatal céljából. (Ld. a francia büntetőeljárás törvény előírja, hogy minden esetben, amikor olyan személyi kárt szenvednek el, ami egy bűncselekményre vezethető vissza, akkor az

²⁷ <http://www.jogiforum.hu/hirek/19977>

²⁸ H. J. ALBRECHT: *Kriminologische Perspektiven der Schadenwiedergutmachung*. In A. ESER – G. KAISER – K. MADLENER: *Neue Wege der Schadenwiedergutmachung im Strafrecht*. Band 18. Freiburg, i. Br. 1990.; BARABÁS i. m. 87–88.

„*action civile en réparation du dommage*” érvényesíthető legkésőbb a közvád emelésével egyidejűleg.) 2. Az *átengedő modellt*, amelyben az állam lemond a sértett javára a pénzbüntetésből befolyt összeg egy részéről. (Ld. svájci büntetőtörvény.²⁹) 3. A *szankciómodellt*, amelyben a kárjövátétel büntetesként szerepel. (Ld. Angliában már 1973-ban, mellékbüntetesként bevezették az ún. „*compensation order*”-t, 1982 óta pedig önálló szankcióként is kiszabható.)³⁰

A diverziós (elterelő) modell – azon belül a mediáció – kínálta lehetőségekkel jelen publikációmban nem kívánok foglalkozni, mivel azt egy korábbi írásomban már meg tettem.³¹ Pusztán annyit jegyeznek meg, hogy a közvetítői eljárás bevezetése mindenféleképpen kívánatos volt, de semmi esetre sem elégséges eszköze a kárhelyreállító igazságszolgáltatási koncepció kifejeződésének. Utóbbi szemlélet lényegi mondanivalója ugyanis végeredményben az, hogy a sértett kárának minél előbb és minél teljesebben meg kell térülnie. Ennek a célnak pedig egyetlen jogintézmény bevezetésével nem lehet eleget tenni. Kérdezem: mi a helyzet azokban az esetekben, amikor ugyan adva van a törvényi lehetőség az ügy közvetítői eljárásra utalására, de 1. az elkövető *nem hajlandó* megtéríteni a sértett kárát még annak tudatában sem, hogy mentesülhet a büntetőjogi felelősségrevonás alól; 2. a közvetítői tárgyalás *eredménytelenül* zárul le?

Nos, a jogalkotónak ilyen esetekre is fel kell készülnie Magyarországon és nem szabad megengednie, hogy az áldozatnak külön polgári pert kelljen indítania a bűncselekményből származó vagyoni és/vagy nem vagyoni kárának megtérítése végett. Márpedig szinte mindig erre kerül sor, hiszen a büntetőbírók az előterjesztett igényeket „zokszó nélkül” – de persze érthető módon – a törvény egyéb útjára utasítják. A megfelelő megoldás tehát mindenképpen az lenne, ha önállóan is kiszabható intézkedési nemként bevezetésre kerülne a kárjövátétel.

4.2. A kárjövátétel, mint önállóan is kiszabható intézkedési nem bevezetésének indokai

Jelen szankció bevezetése mellett szól, hogy ugyanúgy tekintettel van az elkövető reszocializációs szempontjaira, mint a mediáció. Az intézkedés nem büntetés, alkalmazása esetén tehát az elítélt megőrizhetné büntetlenségét, ami nagyban megkönnyítené a társadalomba való visszailleszkedését is. (Hozzátenném: büntetési nemként történő bevezetése elfogadhatatlan lenne, mert visszaesők esetében gyakorlatilag „pénztárcafüggővé” tenné a bűnelkövetések gyakoriságát!)

Az önállóan is kiszabható kárjövátétel, mint intézkedési nem alkalmazhatósági körét lényegesen tágabban kellene meghatározni, mint a közvetítői eljárását. *Egy korábbi publikációmban*³² már utaltam arra, hogy a személy elleni bűncselekmények közvetítői eljárásra utalását alkotmányossági szempontból nem tartom elfogadhatónak.

²⁹ Schweizerisches Strafgesetzbuch. Herausgeben von der Bundeskanzlei, Bern, 1991 In BARABÁS A. TÜNDE : uo.89.o.

³⁰ BARABÁS i. m. 89–90.

³¹ BÉRCES VIKTOR: A büntetőügyekben alkalmazott mediáció perspektívái. *Bűnügyi Szemle* 2009/2.

³² BÉRCES VIKTOR: A resztoratív igazságszolgáltatási koncepció érvényesülésének lehetőségei büntetőügyekben – különös tekintettel a mediációra és annak hazai szabályozására. *IAS* 2009/3, 137–154.

Ennek okaként azt jelöltem meg, hogy az államnak fennáll egy olyan közvetlen (objektív) védelmi kötelezettsége az állampolgáraival szemben, amely a személy elleni bűncselekmények kontextusában csakis az elkövető felelősségre vonásában ölthet testet. Ezen álláspontomat most is fenntartom. Ugyanakkor nyilvánvaló az is, hogy a kárjótétel, mint intézkedési nem alkalmazása esetén ilyesfajta aggály nem merülhet fel, mert az elkövető bűnössége minden esetben bírói ítélettel állapíttatik meg. A szankció további előnye pedig, hogy – a közlekedési és vagyoni elleni bűncselekmények mellett – a gazdasági bűncselekmények esetében is gyakran alkalmazható lenne. Azt pedig mindig a sértettnek okozott kár mértékétől és az elkövető anyagi lehetőségeitől lehetne függővé tenni, hogy az intézkedés önállóan, vagy járulékosan kerül kiszabásra.

4.3. A pénzbüntetés differenciált végrehajtásának lehetősége – az állam „karitatív” funkciója

A jogalkotónak már jó ideje meg kellett volna teremtenie annak lehetőségét is, hogy az állam a kiszabott pénzbüntetések egy részéről vagy egészéről lemondjon a sértett javára. Természetesen nem áll módomban ezen koncepció finansiális (ld. államháztartási) aspektusait vizsgálni, de az bizonyos, hogy a jogállami büntetőjognak nemcsak az a rendeltetése, hogy az elkövető számára anyagi-, eljárási-, és végrehajtási jogi garanciákat biztosítson. *Karitatív funkciója is van*, ami abban nyilvánul meg, hogy a sértettnek okozott kárt az állam – mint a büntetőhatalom kizárólagos letéteményese – részben vagy egészben magára vállalja.

5. A retributív igazságszolgáltatási koncepció körében felmerülő kérdések – tényleges életfogytiglani szabadságvesztés-büntetés pro és contra

5.1. Elméleti előkérdések a tényleges életfogytiglani szabadságvesztés szabályozásával kapcsolatban

Ahogy az előzőekben utaltam rá, az alkotmányjogász, illetőleg büntetőjogász-társadalom döntő többségét az utóbbi időben leginkább a tényleges életfogytiglani szabadságvesztés-büntetés (a továbbiakban: TÉS) megszüntetésével kapcsolatos érvek-ellenérvek foglalkoztatják. Európában jelenleg mindössze három ország alkalmazza ezt a büntetési formát: Magyarország, Anglia és Svájc. Ugyanakkor a nemzetközi büntetőbíróóság (ICC) is ismeri jelen szankciót, népirtás és az emberiség elleni bűncselekmények elkövetése esetén alkalmazza.

Ami a *magyar szabályozást* illeti, a jelenlegi Btk. az életfogytig tartó szabadságvesztésből történő feltételes szabadságra bocsátásról úgy rendelkezik, hogy a bíróság az ítéletében vagy lehetőséget ad a feltételes szabadságra bocsátásra, vagy ezt a lehetőséget eleve kizárja, azaz az életfogytig tartó szabadságvesztés ténylegesen az elítélt élete végéig tart (ha nem tényleges életfogytiglanról van szó, akkor legkorábban 30 év múlva szabadulhat az elítélt).³³

³³ <http://www.jogiforum.hu/hirek/19959>

2007 szeptemberében az Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium bejelentette, hogy indokoltnak tartja a TÉSZ szabályozásának felülvizsgálatát. Az új Btk. akkori tervezete megszüntette a szankciót, helyette pedig az önálló büntetési nemként bevezetett élethosszig tartó szabadságvesztéssel operált, amelyből a feltételes szabadságra bocsátás legkorábbi időpontját egységesen húsz évben állapította meg.³⁴

5.2. Érvek-ellenérvék

A TÉSZ megszüntetése ellen elsősorban morális alapú érvek hozhatók fel. Ehhez még hozzájárul az is, hogy a magyar közvélemény igen punitív beállítottságú (ld. egy '90-es évek közepén lefolytatott felmérésen a halálbüntetést pártolók aránya 70%-os volt!). Ugyancsak a TÉSZ „életbenhagyása” mellett szól az izoláció biztosítása, és a büntetési rendszer preventív erejének megőrzése, mint általános büntetőpolitikai célok.

A döntő szempont azonban – álláspontom szerint – a magyar törvényhozó és a jogalkalmazó büntetésekről vallott felfogásában leledzik. Vajon milyen eredmény születne egy olyan „képzületbeli” közvélemény-kutatáson, amelyen például a bírakat a büntetőjogi ítélkezés rendeltetéséről faggatnák? A válaszok zöme nyilván az lenne, hogy a büntetőbíráskodás funkciója a társadalom mindenkori elvárásainak megfelelő, tetterányos, szigorú büntetés, ami az áldozat hozzátartozóinak is megnyugvasképpen szolgál. Ha ebből a nézőpontból indulunk ki, akkor ennek alapján még a halálbüntetés is könnyedén igazolható lenne. *Dr. Varga Zoltán* bíró szerint a társadalom reakcióinak figyelembevétele nélkül a bírósági munka értelmetlenné válik, a társadalom véleménye tehát meghatározó. A jog alapja az erkölcs, a jog pedig erkölcsi minimumot jelent. A halálbüntetés eltörlésével „lefejezték a büntetési rendszert”, ezzel eltűnt a csúc s a rendszer tetejéről, helyette maradt a TÉSZ legsúlyosabb szankció gyanánt. A megváltozott viszonyítási alappal azonban az egyes cselekmények súlyosságának megítélése is megváltozott, ami „lefelé nyomta a kiszabott büntetéseket”. A TÉSZ eltüntetésével veszélyben forog a differenciálás lehetősége is, mivel a magyar büntetési rendszer egyébként is szegényes.³⁵

A magam részéről egyet tudok érteni *Varga Zoltán* szavaival abban a tekintetben, hogy jelenlegi büntetési rendszerünk meglehetősen kicsi mozgásteret biztosít a jogalkalmazó számára. Azt azonban vitatom, hogy a mindenkori legszigorúbb büntetés fokozatos enyhítésével a bűncselekmények veszélyességéről és „társadalom-ellenességéről” vallott közfelfogás is enyhülne. Először is, a jogalkotó szándéka és a társadalom morális állapota két különböző kategória: az első tisztán jogpolitikai, a második pedig szociológiai kérdés, amelyek más-más okokra vezethetőek vissza. A jogállamnak viszont nem feladata az erkölcsi konfliktusok feloldása. Hatásköre pusztán a büntetőjogi normák európai módon történő racionalizálásáig terjed.

Mindazonáltal az európai büntetőjogi gondolkodás mára eljutott egy olyan fázisba, amelyben a TÉSZ létjogosultsága gyakorlatilag megszűnt. Olyan korszakos jelen-

³⁴ KONDOROSI i. m.

³⁵ <http://www.kriminologiaitdk.hu/tdk/regi/tesz.htm>

tőségű paradigmaváltásról van szó, amelynek Magyarország is részese kell, hogy legyen. Mindamellet meggyőződésem, hogy a TÉSZ megszüntetésével kapcsolatos döntésekben nem játszhatnak szerepet a társadalom esetleges kritikái, ellenérzései. Mindez jelen esetben nem sérti a büntetőhatalom számon kérhetőségének az elvét sem,³⁶ mert jelen büntetési nem olyannyira súlyos joghátrányt helyez kilátásba, hogy létjogosultságának kérdésében csakis a jogász érvelés jöhet számításba.

Visszatérve képzeletbeli közvélemény-kutatásunkhoz, a válaszadó bírák másik köre nyilván úgy érvelne, hogy a büntető-igazságszolgáltatásnak messzemenőig figyelembe kell vennie a nemzetközi (elsősorban európai) trendet, amelyet a büntetések fokozatos humanizálódása jellemez. *A TÉSZ eltörlése mellett szóló érvek* egyrészt az „alkotmányos büntetőjog” tézisein, másrészt szintiszta jogelméleti kiindulóponton nyugszanak: az alkotmányjogi érvelés nyomán különösen kegyetlen bánásmódnak minősül az, amikor az elítéltet a feltételes szabadlábra-helyezés elvi lehetőségétől is megfosztják, ráadásul az említett gyakorlat teljes mértékben ellentétes Magyarország nemzetközi kötelezettségeivel. *Dr. Papp Gábor* ügyvéd véleménye szerint a jelenlegi szabályozás két alkotmányos alapelvet is sért: 1. az emberi méltósághoz való jogot; 2. a személyes szabadsághoz való jogot (sőt, utóbbi alapjog nem pusztán korlátozódik, hanem meg is semmisül, hiszen az elítélnek soha többé nincs lehetősége annak gyakorlására). Papp Gábor véleménye szerint továbbá a tényleges szabadságvesztés idejét 30 évben kellene maximálni és ebben az esetben is lehetne lehetőség a 20 év utáni felülvizsgálatra.³⁷

Szembemegy a civilizált európai országok megoldásaival a tényleges életfogytiglan jelenlegi hazai szabályozása – szögezte le Nagy László Tibor, az Országos Kriminológiai Intézet osztályvezető-helyettese azon a 2009 februárjában tartott sajtótájékoztatóján, amelyen az OKRI TÉSZ-el kapcsolatos kutatásainak eredményeit ismertette. A kutató cinikus kérdésként vetette fel, hogy a bíróság tulajdonképpen milyen alapon képes véglegesen megjósolni azt, hogy az elítélt személyiségében soha többé nem állhat be pozitív változás. A jelenlegi szabályozás a „halálbüntetés farizeus módzatának tekinthető, amely szembe fordul az alkotmányos elvekkel és a modern európai civilizált kriminálpolitika szemléletével. [...] A reménységű lehetőségek teljes elvétele kegyetlen és embertelen büntetésnek tekinthető. Soha, egyetlen elkövető esetében sem állítható bizonyossággal az ítélet kiszabásakor, hogy újabb büntetést követne el a jövőben” – hangzott el a tájékoztató alkalmával.³⁸

³⁶ Ld. *Hack Péter* írását a büntetőhatalom számon kérhetőségének tétjéről: „A büntető igazságszolgáltatás menete, az eljárások lefolytatásának mikéntje nem lehet a benne résztvevő hivatásos jogalkalmazók belső ügye. A büntető igazságszolgáltatással kapcsolatos társadalmi érdek az, hogy annak működése növelje a jog uralmába vetett bizalmat, a társadalom tagjai érzékeljék, hogy az eljáró hatóságok pártatlanul, elfoglaltságtól mentesen, szakszerűen az érintettek alapvető jogait tiszteletben tartva, illetve csak a legszükségesebb mértékben korlátozva lássák el tevékenységüket. A büntető felelősségre vonásnak olyan rendben kell megtörténnie, amely minimumra csökketni a hibák lehetőségét, és átlátható, ellenőrizhető, számon kérhető rendszerével biztosítja a törvények uralmát. HACK PÉTER: *A büntetőhatalom függetlensége és számonkérhetősége*. Budapest: Magyar Közlöny Lap-és Könyvkiadó, 2008, 25.

³⁷ <http://www.kriminologiaitdk.hu/tdk/regi/tesz.htm>

³⁸ <http://www.jogiforum.hu/hirek/19959>

Érdekes az is, hogy az „alkotmányos büntetőjog” talaján álló érvek „ellenkező irányból” közelítik meg a prevenció kérdését is: eszerint pontosan az gyengíti a „megelőzést”, ha elvi lehetőség sincs a társadalomba való visszakerülésre.

Végezetül: a jogelméleti érvelés a jogállamiságból indul ki, amely szerint a büntetés a jogállamban racionalizált és nem etikai elítélés. Magam is leginkább ezzel az állásponttal értek egyet. Persze kérdésként merül fel, hogy mi számít racionális büntetésnek és mi nem? Ebben a tekintetben az EU-ajánlásokat kell követnünk: nem mehetünk a „saját fejünk után”, mert itt nem pusztán egy nemzeti hatáskörbe tartozó jogpolitikai, hanem komplett civilizációs kérdéstről van szó.

6. A jogi személyek büntetőjogi felelősségével kapcsolatos előkérdések Magyarországon

Ahogy bevezetőmben is utaltam rá, a szervezetek büntetőjogi felelősségi rendszerének megteremtése az európai büntetőpolitika egyik legújabb vívmányának tekinthető. A büntetőjogi felelősség ezen változatának létrehozása mindenekelőtt a profitorientált tevékenységet végző jogi személyeket, illetőleg – a bűncselekmények tekintetében – a gazdasági bűncselekmények körét érintheti a jövőben. Ezen felelősségi szisztéma természetesen ismeretlen a magyar büntetőjog számára, azonban bevezetését egyfelől a rohamos gazdasági fejlődés, másfelől a régóta folyamatosan zajló „privatizációs hullám” aktualizálta.

6.1. A közösségi jogi szabályozás

Az Európai Unió a tárgyalások során a Közösség alapvető igényeként fogalmazta meg, hogy a tagállamok, így hazánk is tegye jogrendszerének szerves részévé a jogi személy büntetőjogi felelősségének jogintézményét. Sőt, már egy korábbi jogforrás (az Európa Tanács 1988-ban elfogadott 18. számú ajánlása) is felhívja a tagállamok figyelmét, hogy „[...] azok a jogállamok, amelyek büntetőjoga még nem tartalmazza a jogi személyek büntetőjogi felelősségét, fontolják meg újra a kérdést!”³⁹ A dokumentum a jogi személyek büntetőjogi felelősségével kapcsolatban az alábbi elveket rögzíti: 1. a társaságoknak vállalniuk kell a felelősséget akár tevékenységi körükön kívül elkövetett bűncselekményeikért is; 2. a társaság felelőssége független a konkrét elkövető természetes személy felelősségétől; 3. a társaság felelősségének megállapításánál a büntetőjogi felelősség megállapítására és büntetés kiszabására csak akkor kerülhet sor, ha a bűncselekmény jellege, a bűnösség foka, a társadalomra veszélyesség és az újabb bűncselekményektől való hatékonyabb visszatartás ezt teszi szükségessé.

Az Ajánlás a szankciók közül általánosságban az alábbiakról tesz emítést: 1. a sértett káráinak megtérítése; 2. az eredeti állapot helyreállítása; 3. figyelmeztetés; 4. megrovás;

³⁹ Ld. az 1970-es évek végén és az 1980-as években több olyan ajánlás is született, amelyek elismerik a jogi személyek jogalanyiságát a büntetőjog területén: az 1977-es határozat a büntetőjog hozzájárulásáról a környezetvédelemhez; az 1981-es ajánlás a gazdasági bűnözésről; az 1982-es ajánlás a büntetőjog szerepéről a fogyasztóvédelemben. FANTOLY ZSANETT: *Gondolatok a jogi személyek büntetőjogi felelőssége Btk-ba történő bevezetésének szükségességéről*. <http://jesz.ajk.elte.hu/fantoly6.html>

5. a felelősség szankció kibocsátása nélküli megállapítása; 6. a pénzbüntetés; 7. a bűncselekmény elkövetéséhez használt vagy annak eredményeként létrejött dolog elkobozása. (Ld. a *speciálisan csak vállalkozásokra* kiszabható szankciók: 1. bizonyos tevékenységektől eltiltás; 2. kizárás a költségvetési kedvezményekből és támogatásokból; 3. áruk, szolgáltatások reklámozásának megtiltása; 4. engedélyek visszavonása; 5. szankciót vagy intézkedést tartalmazó határozat publikálása; 6. managerek eltávolítása és az igazságügyi hatóság által ideiglenes ügyvezető management kinevezése; 7. a vállalkozás bezárása, felszámolása.)⁴⁰

A másik fontos vizsgálendő jogforrás az 1997-es *Corpus Juris Europae*, amely tulajdonképpen az Európai Unió „gazdasági arculatát” oltalmazó tényállásokat tartalmaz. Anyagi jogi részében kilenc olyan pénzügyi, ún. *euro-bűncselekményt* kodifikál (pl. közösségi költségvetést károsító csalás, piac manipulálása, konspiráció), amelyek sértettje a Közösség, mint jogi személy.

A CJE-ban szabályozott bűncselekmények elkövetői – néhány tényállás kivételével – természetes és jogi személyek, illetve önálló tulajdonjogi jogalanyisággal rendelkező szervezetek egyaránt lehetnek. A jogi személyekkel szemben kiszabható főbüntetések köre meghatározott: 1. főszabály szerint öt évig terjedő felügyelet alá helyezés és/vagy 2. főszabály szerint max. egy millió ECU, de az elkövetési érték ötszöröséig emelhető pénzbüntetés; 3. a bűncselekmény eszközének, hasznának vagy hozadékának elkobozása és az elítélés nyilvános közzététele.⁴¹

6.2. A nemzeti jogok szabályozási koncepciói

Az Európai Közösség tagállamainak joggyakorlata alapvetően két csoportra osztható aszerint, hogy az országok büntetőjogi kódexei elismerik-e a jogi személyek büntetőjogi felelősségét vagy nem. Azon országok, amelyek a *societas delinquere non potest* elvét vallják: Görögország, Németország, Portugália, Spanyolország, Belgium és Olaszország. A legutóbbi két állam kivételével azonban ezen országok is elismerik a jogi személyek *szabálysértési felelősségét*.⁴²

Azon tagállamok, amelyek elismerik a jogi személyek büntetőjogi felelősségét: Anglia, Dánia, Franciaország, Hollandia és Írország. A kontinentális Európában mindazonáltal leginkább a francia és a holland modell bizonyult működőképesnek.⁴³

6.2.1. A FRANCIA MODELL

Az 1992-ben bevezetett és máig is hatályos büntetőkódex, a *Nouvel Code Penal (NCP)* indokolása szerint – az állam kivételével – bármely jogi személy alanya lehet a büntetőjogi felelősségre vonásnak. A jogi személyek felelőssége ugyanakkor nem általános. Az adott bűncselekménynél a törvényhozó kifejezetten meghatározza, hogy a cse-

⁴⁰ FANTOLY i. m.

⁴¹ A mellékbüntetések konkrét bűncselekményekhez kapcsolódnak: a közösségi költségvetést károsító csalás esetén kizárás a támogatásokból, a piac manipulálása esetén max. öt évre kizárás a szerződésekből, stb. FANTOLY i. m.

⁴² FANTOLY i. m.

⁴³ Uo.

lekmény elkövetése esetén a jogi személy felelőssége megállapítható-e. Legtipikusabb tényállások egyébiránt a személy, vagyon, állam, közbéke és nemzet elleni fejezetekben található, de ezeken túlmenően az NCP végrehajtási törvénye más törvényekben szereplő törvénysértések esetén is megállapíthatónak tartja a jogi személy büntetőjogi felelősségét, például: szerzői jogok megsértése, csődbüntettek, levegőszennyezés, környezetvédelem alá tartozó létesítményekre vonatkozó rendelkezések megsértése, versenytörvény előírásainak megsértése stb. esetén.

A kiszabható büntetések: 1. a pénzbüntetés; 2. feloszlítás; 3. egy vagy több szakmai vagy gazdasági tevékenység gyakorlásától való eltiltás; 4. igazságügyi ellenőrzés alá helyezés max. öt évre; 5. vállalati részleg(ek) bezáratása; 6. piaci kapcsolatból történő kizárás; 7. külső tőke bevonásának megtiltása; 8. csekk-kibocsátás megtiltása; 9. az elkövetési eszköz elkobzása; 10. az ítélet kifüggesztése, avagy sajtó útján történő közzététele.⁴⁴

6.2.2. A HOLLAND MODELL

Hollandiában a ma is hatályos 1976. évi büntetőjogi kódex vezeti be a jogi személyek büntetőjogi felelősségét. Ellentétben a francia szabályozással, a holland jogban nincs konkrétan meghatározva, hogy a bűncselekmények mely körére vonatkozhat a jogi személy cselekményének büntetendővé nyilvánítása. Az bármely törvényi tényállás megvalósítása esetén szóba jöhet, és mindig csak a bíró mérlegelésétől függ, hogy a cselekmény megvalósítható-e jogi személy által vagy sem. A holland jogban továbbá nem szerepel a törvényi feltételek között az anyagi előny sem. Ami viszont a közös vonások közül kiemelendő, hogy mind a szándékos, mind a gondatlan elkövetés megalapozza a társaság büntetőjogi felelősségét.

A jogi személyre kiszabható büntetések vonatkozásában a jogalkotó nem él taxatív felsorolással: ehelyett úgy rendelkezik, hogy bármely büntetés kivethető jogi személyre, amelyet a jogi személy természete nem zár ki.⁴⁵

6.2.3. DOGMATIKAI KÉRDÉSEK A MAGYAR JOGALKOTÓ SZEMSZÖGÉBŐL

Hatályos büntetőjogunk az egyéni felelősség elvét vallja, így a jogi személyek szankcionálásának kérdése számos alapelv újragondolását kívánja meg. Először is azt kell tisztáznunk, hogy a jogi személy az ember által – éspedig a jog módszerével – alkotott *fiktív* képződmény, mely körülmény döntően meghatározza annak cselekvési lehetőségeit. De hogyan léphetünk fel egy önmagunk alkotta fikcióval szemben?

Választ a francia büntető kódex indoklásában kapunk: „a jogban a jogi személy igenis valóság, hiszen törvénysértéseket, hibákat követhet el, ha nem is a maga fizikai valóságában, de képviselői, dolgozói által. Ezen hibák viszont már az érzékelhető valóság részei és a bűnös(ök) azonosítása rendkívül nehézkes lehet a gazdasági társaság keretein belül.”⁴⁶

Tovább nehezíti a jogalkotó dolgát a „*mens rea*”-elvé is, amelynek alapján a jogi személy büntetőjogi felelőssége tulajdonképpen sosem állapítható meg, mivel minden

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ Uo.

esetben hiányzik a bűnös szándék (így a szándékosság/gondatlanság kérdésköre is értelmét veszti). A francia törvényhozók azonban jelen esetben is sajátosan érvelnek: „a jogi személy esetében is beszélhetünk önálló szándékról, amely lényegében nem más, mint a bűncselekmény elkövetésében résztvevő egyének szándékainak összegzése.”⁴⁷

6.4. *A jogi személlyel szemben kiszabható (speciális) szankciók Magyarországon*

Jelen szankciórendszerünk alapulvételével büntetésként csakis a pénzbüntetés jöhetne szóba. A probléma csak az, hogy az utóbbi szankciónak igen csekély lenne a preventív ereje, mivel a legtöbb esetben jobban megérné a társaságnak a büntetést kifizetni, mint az, hogy a bűncselekmény folytatásától elálljon. A Nyugat-Európában bevezetett speciális szankciók azonban segítséget nyújtanak: külföldön ismeretes többek között 1. a vállalat felszámolása; 2. a bűncselekmény sajtóban történő közzététele és ezáltal a társaság „jó hírnevének” (good will-jének) rontása; 3. ingyenes közszolgáltatásokra kötelezés, illetve 4. például Hollandiában a bűncselekményből származó pénz visszaszolgáltatása.

A másik kérdés, hogy a jogi személyek felelősségének megállapítása mellett a természetes személyek is felelősségre vonhatóak legyenek-e? A válasz két okból is igenlő: egyrészt a természetes személyekkel szemben esetlegesen kiszabható szabadságvesztés-büntetés preventív ereje jelentős. Másrészt – ahogyan azt a francia törvény indokolása kiemeli – „el kell kerülni, hogy a társaságok büntetőjogi felelőssége olyan emyő legyen, amelyet a természetes személyek felelősségének eltakarására használnak.”⁴⁸ (Persze ugyanakkor felmerül a kérdés, hogy ez a felfogás nem sérti-e a kétszeres értékelés tilalmát: álláspontom szerint nem, amennyiben a természetes személyek felelőssége csak az ún. maradék-bűncselekmények tekintetében áll fenn).

Figyelembe kell venni a *nulla poena sine crimen* elvét is: előfordulhat ugyanis, hogy a jogi személyek büntetőjogi felelősségének megállapítása során olyan személyek is büntetést kapnak, akik ténylegesen nem vettek részt a cselekmény elkövetésében (pl. részvénytulajdonosok). Miért kellene e személyeknek felelősséget vállalniuk a vezetésben bekövetkezett hibákért, ha nem tudják közvetlenül kontrollálni a managementet? A – nem éppen kielégítő – magyarázat úgy foglalható össze, hogy végére is ők választják a vezetőiket, tehát közvetett módon felelősek az ezen személyek által elkövetett hibákért is.⁴⁹

A fentiek alapján tehát a jogalkotónak el kell döntenie, hogy a büntetés kiszabásának alapjaként 1. a jogi személy alkalmazottai, munkavállalói és munkáltatói által átfogott kollektív felelősséget teremt-e, vagy 2. csak a jogi személy vezetőit, direktoraikat „veszi célba”. Továbbá: a nyugati mintákat alapul véve természetesen elengedhetetlen a hatályos szankciórendszer kibővítése, mégpedig *speciálisan a jogi személyekkel szemben alkalmazható intézkedésekkel*.

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ Uo.

7. Zárógondolatok

A fentiekben részletezett folyamatok teljes körű jogalkotói odaadást és professzionalizmust igényelnek az eljövendő Btk.-reform során, hiszen egyszerre háromféle büntetőpolitikai koncepció stabilizációjának határán állunk. A *kárjótétel*, mint önállóan is kiszabható intézkedési nem bevezetését ugyanakkor nem gondolom elérhetetlen célkitűzésnek, hiszen adva van a közvetítői eljárás, ami a törvényhozónak a kárhelyreállító igazságszolgáltatási modellhez történő közeledését jelzi. (Más kérdés, hogy a pénzbüntetés egy részéről a sértett javára történő lemondás mennyiben aktualizálható jelen államháztartási körülmények között).

A preventív szemlélet jegyében történő lépéseket már „veszélyesebbnek” vélem, mert azok könnyen az absztrakt veszélyeztető tényállások elszaporodásához vezethetnek (ld. pl. a közlekedési bűncselekmények esetében). Sőt, egyelőre még az is vitapont az európai jogirodalomban, hogy a jogi tárgyak pusztá veszélyeztetése megalapozhatja e önmagában a büntetőjogi felelősséget. Ugyanakkor alkalmazásuk mind tagállami, mind közösségi szinten egyre gyakoribb.⁵⁰ A domináns nézet pedig egyre inkább az, hogy „a büntetőjog alapvetően nem zárkózhat el bizonyos veszélyek üldözésétől, különösen akkor nem, ha adott veszély a társadalomra és az egyénekre fenyegetőbb, mint a klasszikus kriminalitás megnyilvánulásai.”⁵¹

Ami a retributív igazságszolgáltatási koncepciót illeti, annak létjogosultsága csak annyiban állhat fenn a jövőben, amennyiben érvényesítése során a jogalkotó maradéktalanul figyelembe veszi az európai normákat – legyen szó anyagi, vagy végrehajtási jogi szabályokról. A kiindulópont ennek kapcsán a „jogállami büntetőjog” fogalmának helyes értelmezése, amelyben egy kissé le vagyunk maradva a nyugati államoktól. Legfőképpen ez az oka annak, hogy a tényleges életfogytiglani szabadságvesztés-büntetés 2010 elején még alkalmazható büntetés Magyarországon. A szankció eltörlése mellett sokféleképpen lehet évelni, ám a legjelentősebb gondolatnak azt vélem, amelyek az „elitelti alapjogok” oldaláról közelíti meg a kérdést (ld. Papp Gábor előzőekben részletezett véleményét).

Befejezésül: a legnagyobb kihívás nyilvánvalóan a jogi személyek felelősségi rendszerének kidolgozása lesz, mivel annak nemcsak anyagi, de komoly eljárásjogi vonatkozása is van, amennyiben új garanciarendszer kidolgozására van szükség. Nem elhanyagolható az sem, hogy a különböző anyagi természetű – szervezeteket sújtó – büntetéseknek, ill. intézkedéseknek jelentős kihatása lehet a központi költségvetés helyzetére. Jelen tárgykörben azonban vitathatatlanul adva vannak a nemzetközi tapasztalatok, leginkább a kiszabható szankciók tekintetében.

⁵⁰ Ld. ezzel kapcsolatban *Trechsel* megjegyzését: „[...] a büntetőjogi védelemnek a személytől, mint a védelem központi tárgyától egyre távolabb eső területekre történő kiterjesztése, bizonyos veszélyek kialakulásának megakadályozására, illetve bizonyos – egyébként teljesen ellenőrizhetetlen – bűncselekménytípusok leküzdésére, semmi esetre sem tekinthető az ún. büntetőjog sajátosságának.” S. TRECHSEL: *Stellungnahme zu den Thesen des „Frankfurter Forum zur Entwicklung rechtsstaatlichen Grundlagen Europäischen Strafrechts”*, KritV, 2001, 300. In LIGETI (szerk.) i. m. 383.

⁵¹ TRECHSEL i. m. 383–384.

